

Процес формування культури професійного голосу майбутнього вчителя в процесі професійної підготовки передбачає використання інформації про можливості професійного голосу на заняттях зі студентами з основ педагогічної майстерності й розкриття потенціалу вокалу на заняттях з фахових дисциплін музично-естетичного напрямку підготовки у вищих педагогічних навчальних закладах з метою постановки професійного голосу студентів.

Перспективним напрямом подальшої роботи в цьому напрямі є виявлення потенціалу фахових дисциплін з метою формування культури професійного голосу майбутніх учителів.

Література

1. Гриньова В.М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспекти) / В.М. Гриньова. – Х. : Основа, 1998. – 300 с.

2. Матвєєва О.О. Формування творчої уяви майбутніх педагогів-музикантів у процесі професійної підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / О.О. Матвєєва. – Х., 2008. – 20 с.

3. Матвієнко С.І. Музична освіта та виховання дітей і молоді на Чернігівщині (XVIII–XIX ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / С.І. Матвієнко. – Х., 2010. – 20 с.

4. Основы педагогического мастерства : учеб. пособ. / [под ред. И.А. Зязюна]. – М. : Просвещение, 1989. – 302 с.

5. Педагогічна майстерність : підручник / [І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін. ; за заг. ред. І.А. Зязюна]. – К. : Вища шк., 1997. – 349 с.

6. Педагогічна майстерність: хрестоматія : навч. посіб. / [упоряд.: І.А. Зязюн, Н.Г. Базилевич, Т.Г. Дмитренко та ін. ; за ред. І.А. Зязюна]. – К. : Вища шк., 2006. – 606 с.

7. Педагогическое речеведение : словарь-справочник / [под ред. Т.А. Ладыженской, А.К. Михальской ; сост. А.А. Князьков]. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Флинта : Наука, 1998. – 312 с.

8. Пінчук Ю.В. Риторика, культура та техніка мовлення вчителя-логопеда : навч.-метод. посіб. / Ю.В. Пінчук. – К. : КНТ, 2007. – 92 с.

9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mednovosti.by/journal.aspx?article=1866>.

ПІНСЬКА О.Л.

ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ СТУДЕНТІВ-ПЕРШОКУРСНИКІВ ПЕДАГОГІЧНОГО ВНЗ

Соціально-економічний розвиток України, формування ринкових відносин та інтенсивного становлення ринку праці значно посилюють вимоги до рівня кваліфікації спеціалістів у всіх галузях народного господарства.

Формування висококваліфікованого, мобільного, активного й конкурентоспроможного професіонала можливе лише за умов всебічного розвитку особистості, її здібностей, творчого потенціалу.

У цих умовах на етапі завершення учнями середньої освіти актуалізуються процеси особистісного, соціального й професійного самовизначення.

Як зазначає С.У. Гончаренко, “професійне самовизначення – це процес прийняття рішення особистістю щодо вибору майбутньої трудової діяльності, який полягає в усвідомленні особистості себе як суб’єкта конкретної професійної діяльності та передбачає самооцінку людиною індивідуально-психологічних якостей і зіставлення своїх можливостей з психологічними вимогами професії до спеціаліста” [2, с. 376].

Проблема професійного самовизначення була предметом дослідження Н.В. Кузьміної, І.П. Підласого, С.О. Сисоєвої, А.П. Ситникова та ін. Аналіз відповідних досліджень показує, що процес професійного самовизначення розглядається особистістю як вибір професії з декількох можливих варіантів, як вузькоспрямований процес, що орієнтується на співвідношення своїх можливостей з вимогами професії, а також на розвиток професійно необхідних якостей.

Ряд авторів розглядає професійне самовизначення в контексті життєвого й особистісного самовизначення, пізнання молодого людиною себе, свого місця у світі, аналізу особистісних ресурсів та співвідношення їх з вимогами професії (В.І. Журавльов, І.А. Зязюн, І.С. Кон, Т.В. Кудрявцев, А.М. Кухарчук, В.Ф. Сафін, В.І. Шишкарук та ін.).

Актуальність проблеми професійного самовизначення учнівської (студентської) молоді визначається тим, воно має велике значення як для суспільства, так і для особистості. Від правильного професійного самовизначення залежить майбутнє особистості, її ставлення до праці, професійно-кваліфікаційне зростання, задоволеність професійною діяльністю. Випадковий вибір професії призводить до низької продуктивності праці, економічних втрат, плинності робочої сили, додаткових витрат та перепідготовки кадрів.

Проблема професійного самовизначення є особливо актуальною для учнів, які обирають педагогічну професію. На важливість проблеми вказує той факт, що гуманізація суспільства, нові вимоги до особистості потребують перегляду ролі вчителя в освіті, оновлення змісту його підготовки. Теоретичний аналіз і практика дали змогу виявити суперечностями між ускладненим соціальним замовленням на підготовку підростаючого покоління й усталеною практикою підготовки педагогів до професійної діяльності.

Однак проблема професійного самовизначення студентів-першокурсників педагогічного ВНЗ досліджена недостатньо.

У зв’язку із цим існує необхідність визначення та обґрунтування основних напрямів професійного самовизначення студентів першого курсу.

Підвищення якості професійної підготовки майбутнього вчителя суттєво залежить від обґрунтованого та свідомого вибору педагогічної професії випускниками загальноосвітніх шкіл.

Під професійним самовизначенням у педагогіці розуміють самопізнання та об'єктивну оцінку особою власних індивідуальних особливостей, зіставлення своїх професійно важливих якостей і можливостей з вимогами конкретної професії. Професійне самовизначення передбачає позитивне ставлення до педагогічної професії, формування та вдосконалення необхідних для цієї професії якостей.

У психолого-педагогічних дослідженнях відзначається, що розвиток професійного самовизначення відбувається під дією зовнішніх і внутрішніх чинників. Унаслідок цього процес професійного самовизначення учнівської молоді передбачає активну позицію у виборі тих видів діяльності, які максимально відповідають її індивідуальним здібностям і потребам суспільства.

Серед об'єктивних чинників домінує прагнення молодих людей обрати професію, яка повинна забезпечити їм гідне місце для реалізації власних сил, для самовираження. Тому професійні плани молоді орієнтовані на престижні, привабливі професії, до яких, на жаль, професія вчителя сьогодні не належить.

Суб'єктивні обмеження пов'язані, перш за все, з наявністю педагогічних здібностей і професійно значущих особистісних якостей учителя. Оскільки здібності потребують перевірки у відповідному виді діяльності, а в період навчання в школі вони ні виявитися, ні тим більше сформуватися не можуть, то професійний вибір відбувається практично без їх урахування.

Вибір учительської професії в цій ситуації ми схильні пояснювати тим, що життєві плани значна частина випускників загальноосвітніх шкіл пов'язує переважно з бажанням здобути вищу освіту. При цьому вони враховують і об'єктивні умови: наявність навчальних закладів, потребу в цій професії.

Оскільки оцінка реальних шансів і практична доступність цієї мети визначаються певною сумою балів сертифіката, в якому не відображена спрямованість на обрану професію, значна частина випускників обирає той чи інший ВНЗ, враховуючи сукупність об'єктивних умов, які визначають можливість досягнення мети – стати студентом.

Підтвердженням цього є наявність непоодиноких випадків, коли на кінець першого курсу студенти змінюють ставлення до оволодіння обраною педагогічною професією. Значна частина з них розчаровується у своєму професійному виборі та замислюється над зміною навчального закладу та спеціальності. Це при тому, що студенти мають непогані успіхи в навчанні.

Зміна ставлення до професії, як свідчить практика, пов'язана з тим, що її зміст, процес оволодіння нею відкривається її новими сторонами, до сприйняття яких вони були не готові

Це явище є свідченням того, що в частини старшокласників на момент вступу до ВНЗ не завершився процес професійного самовизначення, що породжує суперечності між:

- рівнем інформованості щодо сутності та специфіки педагогічної діяльності й мотивами її вибору;
- вимогами педагогічної діяльності до особистості вчителя та усвідомленням учнями власного “Я-професійне”, в якому виявляється розуміння своїх можливостей;
- власними ціннісними орієнтаціями й соціально значущими цінностями, що забезпечують успіх у професійній діяльності.

Розв'язання цих суперечностей потребує цілеспрямованої роботи вищого педагогічного навчального закладу щодо професійного самовизначення першокурсників.

Мета статті – визначити сутність і зміст професійного самовизначення та рівня сформованості професійно-педагогічної спрямованості в студентів як узагальненої форми ставлення до професії.

Професійне самовизначення є багатомірним, багатоступеневим процесом співвідношення людиною власних життєвих цілей, нахилів, здібностей з об'єктивними можливостями їх реалізації, а також умовами, які створюють для цієї реалізації конкретні види діяльності.

Професійне самовизначення починає виявлятися на етапі оптимізації професійного становлення й стає центральним особистісним утворенням.

Найбільш узагальненою формою ставлення людини до професії, з точки зору Н.В. Кузьміної, є професійна спрямованість, яка визначається як інтерес до професії і схильність займатися нею. У структурі професійної спрямованості автор виділяє такі властивості, як оцінювання значущості (привабливість, непривабливість) різних аспектів професійної діяльності, її зміст, інтерес до професії [6].

С.Л. Рубінштейн розглядає професійну спрямованість “як динамічну тенденцію, яка якості мотиву визначає людську діяльність” [13, с. 415]. З точки зору А.Н. Леонтьєва, спрямованість – це система відносно стійких мотивів [7].

Професійно-педагогічна спрямованість розглядається в контексті загальної спрямованості особистості.

У психології феномен професійно-педагогічної спрямованості трактується як система особистісних якостей, які визначають стійке, усвідомлене, активно-дійове ставлення до педагогічної праці (Є.А. Науменко), як професійно значущу якість особистості вчителя (П.В. Фастовець), як форму активності студентів (Л.М. Захарова).

Феномен професійно-педагогічної спрямованості психологи визначають як систему особистісних якостей, у яких виявляється стійке, усвідом-

млене, активно-дійове ставлення до педагогічної праці” [5], як професійно значущу якість особистості вчителя, основним мотивом якої є його спрямованість на розвиток особистості учня (гуманістичний мотив) і яка залежить від характеру провідного мотиву в структурі мотивації вчителя [12]. З погляду М.І. Дьяченка і Л.О. Кандибовича, професійно-педагогічна спрямованість – це розуміння та внутрішнє прийняття особистістю мети й завдань професійної діяльності, власних інтересів, ідеалів, настанов, переконань, поглядів, що характеризуються стійкістю (нестійкістю), домінуванням суспільних або вузькоособистісних мотивів, далекою або близькою перспективою [3].

Професійно-педагогічна спрямованість у дослідженні Л.М. Мітіної розглядається як професійно значуща риса, яка в структурі особистості вчителя посідає центральне місце й зумовлює своєрідність його діяльності. На думку автора, це являє собою “багатосистемне утворення, яке становлять ціннісні орієнтації на себе (самоутвердження, самовдосконалення, самореалізація в педагогічній діяльності); на дитину (пов’язана з інтересом, сприянням розвитку учня); на предмет (зміст навчального матеріалу, способи його подання); на мету педагогічної діяльності (гуманістична спрямованість на розвиток особистості учня)” [8, с. 38–41].

Отже, професійно-педагогічну спрямованість дослідники розглядають переважно як систему особистісних якостей, які визначають внутрішнє розуміння мети й завдань педагогічної діяльності та які залежать від характеру провідного мотиву в структурі мотивації майбутнього педагога.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури в структурі професійно-педагогічної спрямованості особистості майбутнього вчителя можна виділити три компоненти: змістовий (інформованість щодо сутності й особливостей педагогічної діяльності, знання професійно значущих особистісних якостей), мотиваційний (потреби, інтереси, мотиви, ціннісні орієнтації у сфері професійної діяльності) і процесуальний – готовність до оволодіння професією та професійної діяльності в майбутньому.

Для кожного із цих компонентів може існувати множинність конкретних проявів, які будуть свідчити про рівень сформованості як кожного з них так і сформованості професійно-педагогічної спрямованості як комплексної властивості.

Для визначення спрямованості на педагогічну професію було проведено констатувальну діагностику.

У професійно-педагогічній спрямованості набуває вираження уявний образ професії, в основі якого лежать знання її сутності та особливостей. Аналіз відповідей студентів на запитання:

1. У чому сутність професії вчителя?
2. Що є привабливого в педагогічній діяльності?
3. Які складнощі в роботі вчителя?

засвідчив низький рівень інформованості стосовно педагогічної професії. При цьому студенти бачать більше негативних, ніж позитивних сторін у

діяльності вчителя. Так, тільки кожен третій студент серед опитаних вказав на творчий характер праці вчителя, кожен другий – на романтику в його діяльності. У той час, коли на постійну занятість педагога, нервові перевантаження, відсутність вільного часу вказують майже половина студентів. Тому перебудова уявлень студентів щодо педагогічної професії потребує підвищення їх інформованості.

Важливою передумовою успішного професійного самовизначення є сформованість в особистості професійно важливих якостей, які відповідають вимогам професії та сприяють успішному оволодінню нею.

Аналіз ціннісних орієнтацій стосовно якостей, які забезпечують ефективність педагогічної діяльності, засвідчив, що з 21 якості, запропонованої студентам для оцінювання, у сукупності були названі практично всі. Проте індивідуальний словник коливається в межах 9–13 якостей. Збігання якостей особистості вчителя за вибором студентів відзначається в 53% випадків. Однак рівень значущості (оцінювання здійснювалася за п'ятибальною шкалою) кожної якості різний: більш значущими (середній бал – 4,5) виявилися якості, які відображають безпосереднє ставлення вчителя до учнів (доброзичливість, справедливість, терплячість, толерантність, доброта тощо).

При відображенні інших якостей в опитаних відзначається помітна індивідуальна вибірковість. Так, суто професійні якості вчителя (цілеспрямованість, діловитість, вимогливість тощо) відзначило всього 27% студентів і їх оцінка дещо нижча – 4,0 бала. Помітно рідко (у 18% студентів) фіксувалася наявність у вчителя суто людських якостей (скромність, чесність, щирість, порядність тощо), які оцінювалися балом 3,2. Такий рівень оцінки, на нашу думку, можна пояснити тим, що фактори, які формують уявлення про професійно цінні якості педагога, не є джерелом достатніх знань, а тому вони оцінюються відповідно до їх прояву в системі відносин “учитель – учень” конкретного вчителя.

Слід відзначити, що у відповідях першокурсників практично не значущою виявилася така якість, як професійна відповідальність, на необхідність якої вказало лише 6% опитаних.

У структурі професійно-педагогічної спрямованості провідне місце посідають мотиви вибору професії.

Показниками мотиваційного компонента професійної спрямованості виступають фактори вибору професії. Серед факторів, які “посадили” першокурсників на студентську лаву педагогічного ВНЗ, домінують такі (фактори подані за ранговою оцінкою): інтерес до фахових дисциплін, необхідність здобути вищу освіту, інтерес до педагогічної діяльності, педагогічна діяльність – сімейна традиція, бажання займатися інтелектуальною працею. Отримані результати показали, що професійна мотивація (інтерес до педагогічної діяльності) характерна лише для 39% досліджуваних.

Вирішальне значення в професійно-педагогічній спрямованості належить готовності студентів займатися педагогічною діяльністю. Відповіді студентів на запитання:

1. Якби вам знову довелося вступати до ВНЗ, чи вибрали б ви педагогічний?

а) так; б) не знаю; в) ні.

2. Чи хотіли б ви працювати вчителем після закінчення ВНЗ?

а) так; б) не знаю; в) ні.

показали, що тільки кожен третій студент-першокурсник пов'язує своє майбутнє з педагогічною діяльністю, а для 42% студентів педагогічна професія виступає "запасним" варіантом для працевлаштування.

У результаті статистичного і якісного аналізу даних констатувальної діагностики було виявлено тенденцію до залежності між знаннями сутності педагогічної діяльності та аналогічних їй особистісних якостей, що забезпечують її і ефективність і мотивами вибору педагогічного ВНЗ.

У міру зниження рівня інформованості студентів між показниками змістового й мотиваційного компонентів професійно-педагогічної спрямованості позитивний кореляційний зв'язок стає менш щільним (діапазон коливання становить $+0,64$ $+0,21$ (відповідно високий і середній рівень інформованості). При низькому рівні інформованості кореляційна залежність має негативний показник ($-0,18$).

Узагальнення результатів проведеного дослідження дає змогу зробити такі висновки: інформованість першокурсників щодо сутності й змісту педагогічної діяльності, особистісних характерологічних рис, що визначають ефективність майбутньої педагогічної діяльності, в основній масі студентів недостатня, потреба в оволодінні професією слабо виражена.

Аналізуючи в порівняльному плані отримані дані, ми умовно за рівнем сформованості професійної спрямованості визначили три групи студентів:

- студенти з вираженою професійно-педагогічною спрямованістю;
- студенти з частково вираженою професійно-педагогічною спрямованістю;
- студенти з невираженою професійно-педагогічною спрямованістю.

Якісний аналіз засвідчив, що студенти з вираженою спрямованістю на педагогічну діяльність, виявляють стійке позитивне ставлення до оволодіння професією. Їх характеризують повні й адекватні уявлення про сутність і особливості діяльності вчителя, достатній рівень обізнаності в професійно важливих якостях учителя. Мотиви чітко й аргументовано обґрунтовують професійний вибір. У загальній структурі самовизначення домінують спрямованість на процесуальний компонент, а тому вони виявляють морально-вольову готовність до роботи в закладах освіти.

Для групи студентів із частково вираженою спрямованістю характерне слабке володіння знаннями сутності й особливостей педагогічної дія-

льності, незрозуміння необхідності формування професійно важливих особистісних якостей. Вони змотивовані на оволодіння знаннями з профільних дисциплін і не виявляють особливого бажання займатися педагогічною діяльністю.

Для групи студентів з невираженою спрямованістю на педагогічну діяльність характерні такі прояви: наявність тільки емпіричних знань щодо сутності та змісту діяльності вчителя, неусвідомленість значущості професійно важливих якостей, неаргументованість вибору професії. Вони не пов'язують професійну перспективу з діяльністю в закладах освіти.

Висновки. Отримані дані дають підстави для висновку щодо недостатньої сформованості професійного самовизначення в студентів-першкурсників на момент вступу до ВНЗ. Проведене дослідження актуалізує проблему й підтверджує необхідність формування професійно-педагогічної спрямованості в студентів як одного з головних компонентів професійного самовизначення.

Для вдосконалення формування професійного самовизначення необхідно, щоб студент усвідомлював себе суб'єктом професійного вибору, щоб він був здатний до постановки й реалізації цілей саморозвитку, оволодівав професійними знаннями та вміннями, усвідомлював труднощі майбутньої професійної діяльності.

Зауважимо, що формування професійного самовизначення потребує цілеспрямованої роботи вищих педагогічних навчальних закладів в аспекті професійної спрямованості викладання фахових дисциплін.

Література

1. Головаха Е.И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи / Е.И. Головаха. – М. : Просвещение, 1998. – С. 96–98.
2. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – С. 376.
3. Дьяченко М.И. Психология высшей школы / М.И. Дьяченко, Л.О. Кандыбович. – Минск, 1993. – 68 с.
4. Захарова Л.Н. Личностные особенности, стили поведения и типы профессиональной самоидентификации у студентов педвуза / Л.Н. Захарова // Вопросы психологии. – 1991. – № 2. – С. 16.
5. Кудрявцев Т.В. Психология профессионального воспитания / Т.В. Кудрявцев. – М., 1986. – С. 41–42.
6. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н.В. Кузьмина. – М. : Просвещение, 1990. – С. 312.
7. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – 304 с.
8. Митина Л.М. Психология профессионального развития / Л.М. Митина. – М. : Флинта, 1998. – С. 38–41.

9. Мясищев В.Н. Социальная психология и психология отношений / В.Н. Мясищев // Проблемы общей психологии. – М. : Просвещение, 1968. – 246 с.

10. Науменко Е.А. Психологическая структура и формирование профессионально-педагогической направленности личности : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец.19.00.01 / Е.А. Науменко. – М., 1987. – 22 с.

11. Пилипенко Н.В. Вплив кризи професійного становлення на саморозвиток особистості / Н.М. Пилипенко // Педагогіка і психологія. – 2005. – № 2. – С. 117–118.

12. Психологія праці та професійної підготовки особистості : навч. посіб. / [за ред. П.С. Перепелиці, В.В. Рибалки]. – Хмельницький, 2001. – С. 328–330.

13. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М. : Просвещение, 1976. – С. 415.

14. Фастовец П.В. Формирование профессионально-педагогической направленности личности учителя : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 / П.В. Фастовец. – М., 1998. – 20 с.

ПІСОЦЬКА М.Е.

ФОРМУВАННЯ РЕФЛЕКСИВНИХ УМІНЬ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ

Однією з провідних тенденцій, що виявилися в системі освіти, є цілеспрямоване впровадження ідеї реалізації творчого потенціалу особистості, здатної до усвідомлення життєвої ситуації та себе в ній, значення власної діяльності, кореляції власних досягнень, індивідуальних вчинків із суспільно прийнятими, тобто до рефлексії. Сформованість рефлексивних умінь дає змогу студентам бути успішними в самовизначенні, ефективно засвоювати професію та цілеспрямовано будувати життєві плани.

Огляд наукових джерел свідчить, що властивість рефлексивності діяльності, мислення, свідомості особистості розглядається при аналізі: опосередкування та довільності людської поведінки, усвідомленості та системності вищих психічних функцій (Л.С. Вигодський, А.А. Тюков); компонентів структури діяльності, механізму її природного розвитку (В.В. Давидов, А.В. Захарова, М.Е. Боцманова, Л.М. Фрідман, Г.П. Щедровицький); формування теоретичного мислення особистості (В.В. Давидов, А.З. Зак, Д.Б. Ельконін); системи психологічних механізмів, що забезпечують творчий розвиток особистості (І.Н. Семенов, О.Д. Олейнікова, А.Н. Темасов); проблеми самосвідомості особистості (В.В. Столін); взаємозв'язку рефлексії та спілкування (І.Е. Берлянд); організації взаємодії спеціалістів у загальній структурі професійної діяльності (М.М. Костюков, Н.В. Самоукіна); процесу мислення вчителя та учнів при їх міжособистісній взаємодії (Ю.Н. Кулюткін, Г.С. Сухобська); здібності рефлексивного мислення дитини до рефлексивної абстракції (Ж. Піаже).